

ДІЕСЛІВНЕ КЕРУВАННЯ В ЛЕКСИКОГРАФІЙНОМУ ВИМІРІ
Рец. на словник: Колібаба Л., Фурса В. Словник дієслівного керування : у 2 т.
Вид. друге, виправл. й доповн. / наук. ред. К. Г. Городенська.
Тернопіль : Підручники і посібники, 2025. Т. 1 : А – К. 576 с. Т. 2 : Л – Я. 576 с.

*Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, професор,
завідувачка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: l_shytyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5941-672X>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57210982685

У часи інтенсивного очищення української мови від чужорідних нашарувань й анормативних утворень досить популярною та активно досліджуваною лінгвістичною проблемою є дієслівне керування. У вітчизняному мовознавстві явища дієслівного керування вивчено переважно в теоретичному аспекті (праці Л. А. Булаховського, М. Ф. Кобилянської, В. Г. Войцехівської, О. Співака, В. В. Сидоренко та ін.), тоді як спеціального словника, що б системно охоплював бодай найскладніші випадки вживання безприйменникових та прийменниково-відмінкових форм залежних від дієслів іменників, донедавна не було. У наявних тлумачних і перекладних словниках та довідниках із культури української мови або фрагментарно подано відомості про дієслівне керування, або вони мають спеціальне призначення – особам, які вивчають українську мову як іноземну (див.: Романова В. М. 1000 українських дієслів. Словник синтаксичної сполучуваності (Для студентів-іноземців). Київ : Вид. центр КНЛУ, 2008. 224 с.; Дієслівне керування в українській мові: навчальний посібник для студентів-іноземців / Б. Сокіл, Л. Новіцька, М. Товкало. Львів : Магнолія, 2008. 752 с.).

Утвердженню граматичної стрункості та лексичної чистоти української мови сприяють видання, що є не просто довідниками, а справжнім лінгвістичним компасом для кожного, хто працює зі словом. Такою настільною книгою постає «Словник дієслівного керування» (автори-укладачі: Лариса Колібаба, Валентина Фурса), перше видання якого опубліковано 2016 р. (Київ : Либідь, 2016. 656 с.), – лексикографічно-граматична нормативна праця, у якій уперше в сучасному українському мовознавстві на теоретичних засадах семантико-синтаксичної валентності проаналізовано граматичне керування найуживаніших однозначних і багатозначних українських дієслів та системно описано типове для сучасної української літературної мови морфологічне вираження значеннєво залежних від них форм іменникових компонентів.

Словник пропонує системний погляд на граматичну «поведінку» дієслова – енергетичного центру речення, повертаючи нам автентичну мелодіку та логіку української синтаксичної побудови. М. І. Степаненко й С. П. Галаур у рецензії на перше видання влучно зауважили, що поява такої «значущої й очікуваної» лексикографічної праці – «закономірний результат розвитку нашої мови, що поступово і впевнено (за активної допомоги свідомих мовців і вчених) скидає із себе граматичний second hand, у який роками намагалася “вбирати” її Москва, і увиразнює свою неповторну вроду й окремішність витворюваними віками і сучасними питомими формами» (Степаненко М., Галаур С. Знакова праця в українській лексикографії. Колібаба Л. Словник дієслівного керування / Лариса Колібаба, Валентина Фурса. – К. : Либідь, 2016. – 656 с. *Українська мова*. 2017. № 3. С. 144–150).

Наукову концепцію другого видання Словника ґрунтовано на тих самих теоретичних засадах і принципах укладання, що їх реалізовано в першому виданні, – на тісному зв'язку валентності та явищ керування. У Словникові для кожного реєстрового дієслова відповідно до особливостей його семантики подано нормативні морфологічні форми вираження

валентно залежних компонентів – переважно власне-іменників (назв конкретних предметів – субстантивованих прикметників, дієприкметників та займенників) із семантичними функціями об'єкта, адресата, інструменталія (знаряддя чи засобу дії) та локатива (місцеперебування, вихідного і кінцевого пунктів руху, шляху руху).

Відповідно до задекларованої теоретичної концепції, у другому виданні Словника так само немає відмінкових і приєменниково-відмінкових форм залежних від дієслів іменників, що мають значення часу реалізації дії, процесу чи стану, способу, допустовості, порівняння, оскільки вони не становлять труднощів у сучасному українському слововживанні й ними потенційно можуть керувати дієслова багатьох лексико-семантичних груп. З-поміж залежних відмінкових та приєменниково-відмінкових форм іменників зі значенням мети та причини автори-укладачі відібрали лише ті, що є необхідними для розкриття семантики реєстрового дієслова.

У другому виданні Словника істотно розширено його реєстр – додано ще понад 200 найуживаніших однозначних та багатозначних дієслів сучасної української літературної мови. Принципово важливо, що для багатозначних дієслів сукупність форм керованих слів встановлено для кожного лексико-семантичного варіанта окремо. Водночас реєстр другого видання «Словника дієслівного керування» доповнено також тими дієсловами, у граматичному керуванні яких під впливом зовнішньомовних чинників на сьогодні втрачені деякі нормативні відмінкові форми залежних слів. Наприклад, у лексикографічних джерелах радянської доби і в деяких сучасних словниках для дієслів *надуживати / надужити, зловживати / зловжити* зафіксовано помилкове керування *чим?* (*владою, часом, увагою*), що поширене в українській мові під впливом російської і заступило нормативне керування *чого?, що?* (*влади і владу; часу і час; уваги і увагу*).

Новаторство «Словника дієслівного керування» полягає в найповнішому системному представленні нормативних відмінкових та приєменниково-відмінкових форм залежних від дієслів іменників, серед яких чільне місце посідають питомі українські словоформи, що їх за радянської доби кваліфікували як застарілі, діалектні, штучні, незрозумілі народові й забороняли або обмежували у використанні. Це передусім форми давального та місцевого відмінків на *-ові, -еві, -єві*, причому в давальному відмінкові таке закінчення представлено першим (крім поодиноких випадків, коли першою подано форму на *-у, -ю*) [наприклад: *передавати / передати кому?* *громадянинові (громадянину), керівникові (керівнику), учителеві (учителю), авторові (автору); передавати / передати чому?* *закладові (закладу), органів (органу), музеєві (музею), місту (містові), персоналові (персоналу)*]; у місцевому відмінкові закінчення *-ові, -еві, -єві* зазначені першими для іменників-назв істот, а для неістот подані в дужках [*тікати / утекти (втекти) на кому (кім)? на коневі (коні), верблюдові (верблюді); тікати / утекти (втекти) на чому (чим)? на велосипеді (велосипедові), човні (човнові), кораблі (кораблеві); грати на чому (чим)? на інструменті (інструментові), барабані (барабанові), бубні (бубнові)*]. Представлено форму другого знахідного відмінка із закінченням *-а (-я)* (спільна з формою родового відмінка), дві форми знахідного відмінка для іменників-назв неосіб (перша збігається з формою родового відмінка, а друга – з формою називного відмінка), наприклад: *декламувати, продекламувати що?* *сонет (сонета), уривок (уривка), фрагмент (фрагмента); читати що?* *роман (романа), журнал (журнала), лист (листа); списувати / списати що?* *текст (текста), вірш (вірша)*).

Упадає в око, що в другому виданні Словника значно розширено коло іменників-назв неістот чоловічого роду II відміни, для яких нормативно в знахідному відмінку однини є форма із закінченням *-а (-я)*. Якщо в першому виданні Словника другу форму знахідного відмінка як нормативну подано для іменників, що позначають лише чітко окреслені здебільшого побутові предмети, то в другому виданні цю форму поширено також на назви дерев, частин тіла, документів, споруд та ін. відповідно до кодифікованої у 20–30-х рр. ХХ ст. та засвідченої в класичних лексикографічних джерелах і в художній літературі морфологічної норми, ґрунтованої на українськомовній традиції, наприклад: *укладати/укласти реєстр (реєстра), список (списка), статут (статута), проєкт*

(проекта), план (плана); будувати / збудувати міст (моста), гараж (гаража), інститут (інститута), університет (університета) і под.

У другому виданні Словника також скориговано перелік керованих іменникових форм деяких дієслів, зокрема: 1) додано народнорозмовні форми родового відмінка для дієслів *доглядати / доглянути* чого? (*хати, городу, господарства*), *боронити* чого? (*землі, території, краю*); знахідного безприйменникового для дієслова *воювати* що? (*ворога*); прийменникового знахідного для дієслова *грати* на що? (*на сопілку, на скрипку*); 2) усунено керування *над ким? над чим?* для дієслова *глумитися* та *на кому?* для дієслова *женитися / оженитися*, зафіксовані в першому виданні Словника.

Рецензований Словник вирізняється ще й тим, що в ньому вперше подано нормативні морфологічні форми вираження іменників, керованих дієсловами з часткою *не*. У заперечних реченнях згідно з морфологічними нормами сучасної української літературної мови залежні від дієслів іменники можуть мати дві форми вираження – форму родового та форму знахідного відмінків. Відповідно до цих закономірностей українського слововживання в словникових статтях на першому місці подано форму родового відмінка, а на другому – форму знахідного відмінка, наприклад: *не списувати / не списати* чого? *сторінок, аркушів, зошитів, томів, олівця, ручки*; *не списувати / не списати* що? *сторінки, аркуші, зошити, томи, олівець, ручку*; *не продавати / не продати* чого? *речей, одягу, хліба, молока, книжки, нерухомості (нерухомости), комп'ютера*; *не продавати / не продати* що? *речі, одяг, хліб, молоко, книжку, нерухомість, комп'ютер*.

Словник цікавий і тим, що він демонструє, як «дихає» мова: іноді дієслово може мати кілька варіантів керування залежно від відтінку значення. Наприклад: *спеціалізуватися* (у значенні 1 «набувати / набути певних знань, навичок у якій-небудь галузі науки або техніки; набувати / набути якоїсь спеціальності») із чого? (*із медицини*), на чому (чім)? (*на медицині*), на кому (кім)? (*на тваринах*), у/в чому (чім)? (*у/в медицині*); *спеціалізуватися* (у значенні 2 «закріплюватися / закріпитися за якою-небудь однією спеціальною галуззю, мати спеціальне, особливе призначення») на чому (чім)? (*на виробництві*), у сфері / галузі/ царині чого? (*у сфері / галузі / царині медицини*); *чекати* чого? *осені (осени), результату*; *чекати* кого? (род. в. і зн. в.) *чоловіка, подруги і подругу*; *чекати* на кого? *на вчителя, відвідувача*; *чекати* на що? *на автобус (автобуса), відпустку*; *чекати* із чого? з *полону, зі школи*; *чекати* від / од кого? *від / од матері, керівника*; *чекати* від / од чого? *від / од долі, держави*.

Лексикографічне видання побудовано як довідник для широкого кола користувачів: науковців, викладачів вишів, журналістів, редакторів, учителів-словесників, аспірантів, студентів-філологів й узагалі всіх, хто працює над створенням чи редагуванням текстів і дбає про граматичну досконалість мовлення. Правильне дієслівне керування – це маркер високої мовної культури, а тому Словник є еталоном, за яким можна перевіряти граматичні норми. Зручність алфавітного покажчика та наявність ілюстративних прикладів із класичної та сучасної літератури робить «Словник дієслівного керування» не просто звичайним реєстром дієслів, а живим, запотребуваним посібником. З теоретичного погляду укладання такого Словника є спробою подолати труднощі в хитанні граматичної норми та подати правильні форми слововживання.

Пропоноване видання так само, як і попереднє, є нормативним, бо наведені в ньому граматичні форми вираження керованих слів ґрунтовані на нормах української літературної мови, сучасних здобутках теоретичного і прикладного українського мовознавства та на виважених засадах академічної науки. Відмінкові і прийменниково-відмінкові форми залежних від дієслів іменників у словникових статтях узгоджено з правилами чинного «Українського правопису» (Київ : Наукова думка, 2019. 392 с.).

Отже, «Словник дієслівного керування» – лексикографічна нормативна праця, у якій уперше в сучасному українському мовознавстві зібрано найскладніші, найсуперечливіші випадки вживань відмінкових та прийменниково-відмінкових форм залежних від дієслів іменників, що робить його незамінним інструментом для кожного, хто працює зі словом. Чітка фіксація нормативного керування дає змогу уникнути типових помилок, спричинених

міжмовною інтерференцією, та забезпечує дотримання граматичних норм. Обидва видання рецензованого Словника не мають аналогів у сучасній лінгвоукраїністиці.

Надійшла до редакції: 03.09.2025

Прийнято до друку: 11.10.2025